

PRVA POLJODJELSKA IZLOŽBA U DALMACIJI

STIJEPO OBAD
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 949.75"18"
63 (497.5 Dalmacija) (091)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1995-10-25
Received

Pedesetih godina prošloga stoljeća, za takozvanoga neoapsolutizma, dolazi do postupna oživljavanja gospodarstva, napose poljodjelstva u Dalmaciji. O tome svjedoče novoutemeljene i obnovljene trgovačko-obrtničke komore, uvođenje modernoga katastra, po kojemu se umjesto tradicionalne desetine ubuduće plaća porez zemljarina, osnivanje poljodjelskih društava, uvođenje novih kultura, napose sorti loze. Uz sve poteškoće koje su otežavale napredak poljodjelstva, osobito nerazriješeni zemljišni odnosi, zamjećuje se postupni rast poljodjelskih proizvoda, a to se lijepo očituje na državnim i međunarodnim izložbama na kojima se, istina, pojavljuje skroman broj izlagača i izložaka. Sve će to potaknuti priređivanje prve dalmatinske poljodjelske izložbe koja je održana u Zadru (1855.) u organizaciji Središnjega poljodjelskog društva, kojemu je bio na čelu knez Franjo Borelli, jedan od najzaslužnijih promicatelja modernizacije Dalmacije za neoapsolutizma. Pisac raspravlja o postupnu oživljavanju poljodjelstva u Dalmaciji do kojega dolazi poticajima izvana i iznutra, što će dovesti do pojave dalmatinskih izlagača i izložaka na državnim i međunarodnim izložbama, te do pokretanja i priređivanja prve poljodjelske izložbe u glavnom gradu Dalmacije. Iako se pojavio mali broj izlagača iz Dalmacije - najviše iz središnjega dijela Dalmatinske zagore, Ravnih Kotara, zadarskog primorja i otoka - ova izložba je pokazala stanje poljodjelstva u tim krajevima pokrajine i potakla druga društva i napredne pojedince da porade na unapređenju poljodjelske proizvodnje, što će se slijedećih godina i desetljeća očitavati na sve većem sudjelovanju dalmatinskih izlagača na domaćim, državnim i svjetskim izložbama.

Do sredine devetnaestoga stoljeća Dalmacija se ubraja među najzaostaliye zemlje habzburške monarhije. U prvim desetljećima druge austrijske uprave, na poticaj državnih vlasti, stručnjaci su snimili zatečeno stanje na terenu i podastri ga višim vlastima kako bi se moglo pristupiti unapređenju gospodarstva, osobito poljodjelstva od kojega je živjela većina pučanstva pokrajine.

Da bi se potaklo vlasnike zemlje i njezine obrađivače, kolone i kmetove, na veću proizvodnju, državne vlasti pristupile su osnivanju takozvanih agrarnih komisija pri općinama koje su malo učinile za gotovo tridesetak godina trajanja. Zbog nedostatka žitarica, sušnih, nerodnih i gladnih godina, država je nudila seljacima sjemenski krumpir koji je mogao ublažiti nestašice kruha, potom sadnice drugih kultura, osobito dudova za proizvodnju svile, te osnivanje fondova za unapređenje poljodjelstva koji se uglavnom nisu koristili u te svrhe. Radi podizanja poljodjelske kulture tiskano je više uputa i knjižica, objavljivale se nagrade i pisali članci u novopokrenutim novinama *Gazzetta di Zara*, *Zora dalmatinska*, *La Dalmazia*, *Rimmembranza della settimana*, *L'Avvenire*, *Glasnik dalmatinski* i *Osservatore dalmato*. U svjetovnim i crkvenim učilištima, napose sjemeništima i Bogosloviji, podučavali su se učenici i studenti o poljodjelstvu onako kako su naučavali fiziokrati - da je zemlja izvor života naroda.

Sva ta nastojanja nisu bila djelotvorna iz više razloga. Prvo, zbog nerazriješenih zemljišnih odnosa koloni i kmetovi nisu bili zainteresirani za veću proizvodnju na tuđoj zemlji. Drugo, vlasnici zemlje uglavnom žive u gradovima i zemlja je prepuštena neznanju i praznovjerju neukih seljaka, čiji vlasnici nisu imali vlastita kapitala da bi mogli primijeniti tekovine agrarne revolucije u dalmatinskom poljodjelstvu kako je to bilo u razvijenim zemljama i donekle Habzburške monarhije. Treće, takvu stanju pridonijelo je isključenje Dalmacije iz austrijskoga carinskoga sustava, neulažanje državnoga kapitala u poljodjelsku proizvodnju, neisušivanje polja i močvara, nedostatak školovanih osoba, napose putujućih učitelja poljodjelstva, dakle, potrebnoga znanja, iskustva i duha udruživanja.

Početkom druge polovice devetnaestoga stoljeća, za takozvanoga neoapsolutizma, pedesetih godina, dolazi do postupna oživljavanja gospodarstva, napose poljodjelstva i vinogradarstva u okviru njega.¹ Bolest na lozi u talijanskom vinogorju potakla je dalmatinske vinogradare na unapređenje vinogradarstva, jer je dalmatinsko vino imalo dobru prođu na talijanskom tržištu. Austrijske vlasti potiču sadnju novih sorti loze, voća, te dudova zbog pojačane potražnje svile.² Preko vrtlarskih zavoda u inozemstvu nabavljale su se sadnice za potrebe Dalmacije, te su pokrajinske vlasti u Zadru plaćale prijevozne troškove³ od Venecije do Dalmacije, pa čak znale besplatno dijeliti sadnice i sjemena te nagrađivati za prinose kako bi se postupno prišlo modernizaciji poljodjelske proizvodnje.

U nekim malim mjestima Dalmacije godine 1854. zamjećuje se lagani napredak poljodjelstva. U tome se ističu župnici, učitelji i imućniji posjednici. Među župnicima prednjače Lazar Petranović u Murteru, Josip Rajmondi u Tisnu,

¹ Wien, Verwaltungsarchiv, Innem ministerium, Prasideale, sign. 3./ Dalm., 5, 183/1850.

² OD, 108, 1855.

³ GD, 43, 53, 74 i 81, 1855.

Mate Miličević u "Ostericama", Stjepan Tomašević u Svinišću i Ante Lovrić u Omišu.⁴ Među učiteljima se ističu Frane Koludrović iz Kotora, Vice Gospodnetić iz Supetra, Vice Zafron iz Luštica, Nikola Stipančić iz Imotskoga, Dume Prandini iz Vrgorca, Nikola Fabris iz Gdinja, Ivan Marinković iz Bola, Josip Škarpa iz Milne, Roko Slavinčić iz Postira i Jeronim Bonačić iz Bobovišća.⁵ Među posjednicima zamjetni su Pavao Krmeta iz Kistanja, Pavao Karalipeo, Ante Buljan, Petar, Ivan i Stipan Tripalo, Marko Vuletić, Ivan Opara iz Sinja i Lovre Portada iz Paga.⁶ Najistaknutiji među njima je Jerolim Kambi iz Splita koji više godina daje općinama Muć i Lukšić dudove sadnice iz svoga rasadnika i prednjači tih godina u Dalmaciji u gojenju svile i poljodjelstvu. Iz svoga rasadnika dao je Namjesništvu u Zadru šest tisuća sadnica dudu da ih podijeli onim općinama u Dalmaciji koje ih nisu mogle nabaviti.⁷

Poticaj unapređenju poljodjelstva dao je i novi porezni sustav u Dalmaciji, po kojemu se ova krajnje južna pokrajina carstva uvršćuje među najnaprednije zemlje monarhije. Na temelju izmjere zemljišta zaveden je moderni katastar po kojemu se ukida tradicionalni porez države takozvana desetina a uvodi zemljarina, koju plaća vlasnik zemlje a kolon i kmet u tom participira. Dotadašnja desetina je destimulirala seljake, a zemljarina poticala proizvodnju i donekle modernizaciju, osobito u vinogradarstvu.

Unapređenje poljodjelstva poticale su obnovljene i novoutemeljene trgovačko-obrtničke komore u Dubrovniku, Zadru i Splitu, potom novoosnovana poljodjelska društva u Dubrovniku, Orebiću, Sinju, Splitu, napose Središnje poljodjelsko društvo u Zadru, koje je poticalo i koordiniralo rad ostalih društava u Dalmaciji.⁸ Na čelu Središnjega poljodjelskog društva je knez Franjo Borelli, posjednik i jedan među najnaprednijim gospodarskim djelatnicima u Dalmaciji, koji se tih godina zauzeo i pisao o gospodarstvu pokrajine, napose poljodjelstvu. Zaslugom Borellija Središnje poljodjelsko društvo pokrenulo je prvi gospodarski list u Dalmaciji *Težački poučatelj*, namijenjen selu i seljacima te građanima koji se zanimaju za poljodjelstvo. Njega uređuje Mate Šantić, profesor u Sjemeništu, koji je dobro pratio dostignuća znanosti o poljodjelstvu na europskom zapadu. Uz taj list pojavio se njemu srodan *Raccogliore dalmato*, a oba su poučavala - preko župnika - seljake i zainteresirane građane kako se prska loza, upotrebljava sumpor, hrani svilena buba, priprema i čuva vino, unapređuje stočarstvo i poljodjelstvo i gospodarstvo uopće. Posebno se upućuje seljake na udruživanje. Savjetuje im se da, između ostaloga, nabavljaju bolje pasmine stoke iz Turske, Pijemonta, Švicarske, ovce iz Španjolske, te da više vremena posvete ishrani i uzgoju stoke.

Pedesetih godina većina pučanstva u Dalmaciji boravi na selu i živi od poljodjelstva i stočarstva. Obradivo zemljište pokrivaju oranice i vinogradi, osobito u primorju i otocima. Na oranicama se uzgajaju razne vrste žitarica,

⁴ Isto, 5, 1854 i 44, 1855.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ Na inicijativu Ministarstva poljodjelstva u Beču (1849.) započelo je osnivanje poljodjelskih društava u Dalmaciji, koja su se između ostalog trebala brinuti oko unapređenja poljodjelstva i zagovaranja štednje među seljacima u Dalmaciji. O tome vidi *GD*, 48, 1849. i Povijesni arhiv u Zadru, Štampe, sv. 74, br. 45, 1850.

ponesto voća, najviše vinova loza i masline. Najbolji uzgajivači spomenutih kultura su rijetki seoski župnici, koji su u tome educirani u sjemeništima i Bogosloviji, učitelji na učiteljskim tečajevima, poneki državni službenici i napredniji građani i seljaci.

Višak rada između sela i grada u Dalmaciji vrši se na tradicionalan način putem razmjene dobara, uglavnom na tradicionalnim sajmovima, koji su ponajviše vezani za crkvene blagdane i mjesne zaštitnike. Jedinственoga sajma za čitavu Dalmaciju nije bilo.

Poput ostalih zemalja habzburške monarhije i Dalmacija je sredinom devetnaestoga stoljeća, preko skromnoga broja izlagača i izložaka, počela sudjelovati na državnim izložbama u Beču (1839., 1845. i 1854.), te na prvoj međunarodnoj izložbi u Londonu (1851.).⁹ Pojava dalmatinskih proizvoda na četiri izložbe u Europi te stanoviti napredak poljodjelske proizvodnje u Dalmaciji tih godina, potaklo je Franju Borellija da preko Središnjega poljodjelskog društva u Zadru priredi prvu regionalnu izložbu u Zadru. Ta bi se izložba trebala razlikovati od sajмова po tome što bi uglavnom obuhvatila cijelu Dalmaciju ili barem one sredine gdje djeluju poljodjelska društva.

Prvu poljodjelsku izložbu je pokrenulo i priredilo Središnje poljodjelsko društvo u Zadru, najviše zaslugom njegova predsjednika kneza Franje Borellija, jednog od najistaknutijih Zadrana svoga doba. Pokrajinska središnjica je razaslala pozive po Dalmaciji,¹⁰ napose poljodjelskim društvima u Dubrovniku, Orebiću, Splitu i Sinju, a nadalje pozvala seljane zadarske okolice da izlože svoje proizvode na dan sv. Šimuna koji se osobito štuje u ovom kraju. Izložba je priređena u Loži na gradskom trgu, koji se naziva "obćinska koliba".¹¹

Izložba je dosta brzo pripremljena. Predstavljeni su poljodjelski i "kemičko-zemljodielstveni"¹² proizvodi, žitarice, sjemena od trave, krumpir, različito voće, povrće, "proizvodi gajski", svježe i osušeno cvijeće, paška sol, dalmatinski koralji, vino, pivo, ulje, kvasina, groždani sok te sok od smokava, sijeno, slama, neobrađena svila, lišće od duda, maslinove grančice, agrumi, morsko i drugo raslinje. Izložene su i različite rukotvorine, vunene, bijele i obojene tkanine od lana, pamuka i žukve, te neki kemijski preparati i strojevi za poljodjelstvo.¹³ To su bili proizvodi iz zadarskoga kraja, koje je izložilo Središnje poljodjelsko društvo u Zadru.

Drugi dio izložbe sastojao se od proizvoda koje je izložilo Poljodjelsko društvo iz Sinja, najviše zaslugom njegova predsjednika Ivana Opere. Ono je izložilo žitarice, brašno, razno sjemenje, masline, jabuke, velike orahe, kestene, lješnjake, tikve, vrtlarske i druge proizvode.¹⁴

U trećem dijelu ove izložbe mogla se vidjeti svjedodžba Zadrana Dominika Pappafave, koji je na prvoj svjetskoj izložbi u Londonu izložio svilu. Na tom

⁹ S. OBAD, 1982, 103-110.

¹⁰ *GD*, 87, 1855.

¹¹ *NI* od 7. XI. 1855.

¹² Isto.

¹³ Isto.

¹⁴ *GD*, 95, 1855.

Sl. 1. Gradska loža u Zadru sredinom 19. st. (foto: T. Burato).

Fig. 1. Municipal Loggia in Zadar by the mid 19th cent (photo: T. Burato).